

QISHLOQ XO'JALIGI YERLARIDAN OQILONA FOYDALANISHNI REJALASHTIRISHDA IQLIM XAVFLARINI BAHOLASH

Nosirov Akbar Haydarovich

“Buxvilyerloyiha” ilmiy loyihalash institutining Xalaqaro munosabatlar mutaxassisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21946701>

Annotatsiya. Mazkur tezisda iqlim o'zgarishi sharoitida qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona va samarali foydalanishni rejalashtirishda iqlim xavflarini baholashning ahamiyati yoritilgan. Qurg'oqchilik, yuqori harorat, yog'ingarchilik rejimining o'zgarishi, suv tanqisligi va tuproq degradatsiyasi kabi omillarning qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, yer resurslarini rejalashtirish jarayonida iqlim xavflarini hisobga olish, hududlarning xavf darajasini baholash hamda moslashuvchan yer foydalanish mexanizmlarini shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, qishloq xo'jaligi yerlari, yer resurslari, iqlim xavfi, yer foydalanishni rejalashtirish, qurg'oqchilik, suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi, barqaror foydalanish, iqlimga moslashuv.

Kirish

Bugungi kunda global iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi eng muhim omillardan biriga aylanmoqda. Haroratning ko'tarilishi, yog'ingarchilik miqdori va mavsumiy taqsimotining o'zgarishi, qurg'oqchilik davrlarining takrorlanishi hamda suv resurslariga bo'lgan bosimning kuchayishi qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligiga bevosita ta'sir qilmoqda. Ayniqsa, suv resurslari cheklangan hududlarda mazkur jarayon yerlarning meliorativ holati, tuproq unumdorligi va ekinlarning hosildorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona foydalanishni rejalashtirishda faqat mavjud yer resurslarining holatini baholash bilan cheklanib qolmasdan, kelajakdagi iqlim xavflarini ham hisobga olish zarur. Bunday yondashuv yer resurslarini uzoq muddatli istiqbolda samarali boshqarish, ishlab chiqarish xavflarini kamaytirish va qishloq xo'jaligining iqlim o'zgarishiga moslashuvchanligini oshirish imkonini beradi.

Asosiy qism

Qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishga ta'sir etuvchi iqlim xavflarini shartli ravishda bir nechta asosiy guruhga ajratish mumkin. Jumladan, **qurg'oqchilik, ekstremal yuqori harorat, yog'ingarchilikning beqarorligi, suv tanqisligi va ekstremal ob-havo hodisalari** asosiy xavf omillari hisoblanadi.

Qurg'oqchilikning kuchayishi tuproqdagi namlik zaxirasining kamayishiga, o'simliklarning vegetatsiya jarayonining buzilishiga va sug'orishga bo'lgan ehtiyojning ortishiga olib keladi. Yuqori harorat esa ekinlarning suvga bo'lgan talabini oshirishi bilan birga, ayrim qishloq xo'jaligi ekinlarining rivojlanish davrlarini qisqartirishi va hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yog'ingarchilik rejimining o'zgarishi esa bir tomondan suv tanqisligini kuchaytirsa, boshqa tomondan qisqa muddatli kuchli yog'inlar natijasida eroziya va tuproq yuvilish jarayonlarini jadallashtirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, yer foydalanishni rejalashtirish jarayonida hududlarning iqlim xavflariga **ta'sirchanligi, xavfga duchor bo'lish darajasi va moslashish imkoniyatlarini** kompleks baholash muhim hisoblanadi. Bunda iqlim ko'rsatkichlari bilan bir qatorda tuproqning mexanik tarkibi, unumdorligi, relyef xususiyatlari, sug'orish imkoniyatlari, yerlarning meliorativ holati va mavjud suv resurslari ham hisobga olinishi lozim.

Iqlim xavflarini baholashning muhim yo'nalishlaridan biri — qishloq xo'jaligi yerlarini **xavf darajasiga ko'ra hududlashtirish** hisoblanadi. Bunda yer maydonlarini past, o'rta va yuqori iqlim xavfi mavjud hududlarga ajratish mumkin. Mazkur yondashuv qaysi hududlarda

suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish, qaysi yerlarda qurg'oqchilikka chidamli ekinlarni joylashtirish yoki eroziyaga qarshi tadbirlarni kuchaytirish zarurligini aniqlashga xizmat qiladi.

Yer foydalanishni rejalashtirishda iqlim xavflarini hisobga olishning yana bir muhim jihati — **yerlarning funksional va agrotexnik jihatdan maqbul foydalanish yo'nalishini belgilashdir**. Masalan, suv ta'minoti cheklangan hududlarda suvni ko'p talab qiluvchi ekinlar maydonini optimallashtirish, tomchilatib va yomg'irlatib sug'orish kabi suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, almashlab ekishni takomillashtirish va tuproq namligini saqlashga qaratilgan agrotexnik tadbirlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona foydalanishda **raqamli texnologiyalar va geografik axborot tizimlari (GAT)** imkoniyatlaridan foydalanish samarali natija beradi. Masofadan zondlash ma'lumotlari, elektron yer xaritalari, meteorologik kuzatuvlar va tuproq monitoringi natijalarini birlashtirish orqali hududlarning iqlim xavfi darajasini aniqlash hamda yer foydalanish bo'yicha aniqroq rejalashtirish qarorlarini ishlab chiqish mumkin.

O'zbekiston sharoitida mazkur masala alohida ahamiyatga ega. Chunki mamlakat qishloq xo'jaligida sug'oriladigan yerlarning ulushi yuqori bo'lib, ishlab chiqarish samaradorligi suv resurslaridan foydalanish holati bilan chambarchas bog'liq. Iqlim o'zgarishi sharoitida suv tanqisligi va qurg'oqchilik xavfining kuchayishi yer resurslaridan foydalanish bo'yicha an'anaviy rejalashtirish usullarini takomillashtirishni talab etmoqda.

Shuning uchun yer tuzish va hududiy rejalashtirish jarayonlarida **"iqlim xavfi – yerning tabiiy salohiyati – suv ta'minoti – foydalanish turi – iqtisodiy samaradorlik"** o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kompleks baholash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv yer resurslaridan foydalanishning nafaqat bugungi, balki kelajakdagi samaradorligini ham ta'minlashga imkon beradi.

Taklif va tavsiyalar

Qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona foydalanishni ta'minlash maqsadida quyidagi yo'nalishlarni ustuvor deb hisoblash mumkin:

- ❖ yer foydalanishni rejalashtirishda iqlim xavflarini baholashni majburiy tahliliy bosqich sifatida shakllantirish;
- ❖ qishloq xo'jaligi yerlarini iqlim xavfi darajasiga ko'ra hududlashtirish;
- ❖ suv tanqisligi yuqori bo'lgan hududlarda suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish;
- ❖ qurg'oqchilikka va yuqori haroratga chidamli ekin turlarini joylashtirishni takomillashtirish;
- ❖ tuproq unumdorligini saqlash va degradatsiya jarayonlarini kamaytirishga qaratilgan agrotexnik tadbirlarni kuchaytirish;
- ❖ GAT va masofadan zondlash texnologiyalari asosida yer monitoringini rivojlantirish;
- ❖ iqlim prognozlari asosida qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishning uzoq muddatli ssenariylarini ishlab chiqish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, iqlim o'zgarishi sharoitida qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona foydalanishni ta'minlashda iqlim xavflarini oldindan baholash va ularni yer foydalanishni rejalashtirish jarayoniga integratsiya qilish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Iqlim xavflarini hisobga olmagan holda amalga oshiriladigan an'anaviy rejalashtirish kelgusida suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligining pasayishi kabi muammolarni kuchaytirishi mumkin.

Shu bois yer resurslarini boshqarishda hududlarning tabiiy-iqlimiy sharoitlari, suv bilan ta'minlanganlik darajasi, tuproq xususiyatlari va xo'jalik yuritish imkoniyatlarini kompleks baholash asosida moslashuvchan rejalashtirish tizimini shakllantirish zarur. Mazkur yondashuv qishloq xo'jaligi yerlarining ishlab chiqarish salohiyatini saqlash, suv va yer resurslaridan samarali foydalanish hamda iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Yer kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasining qishloq xo‘jaligiga oid qonunchilik hujjatlari.
3. FAO. Climate Change and Food Security: Risks and Responses. Rome: FAO.
4. IPCC. Climate Change and Land. Intergovernmental Panel on Climate Change.
5. FAO. The State of the World’s Land and Water Resources for Food and Agriculture.
6. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi materiallari.
7. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi materiallari.